

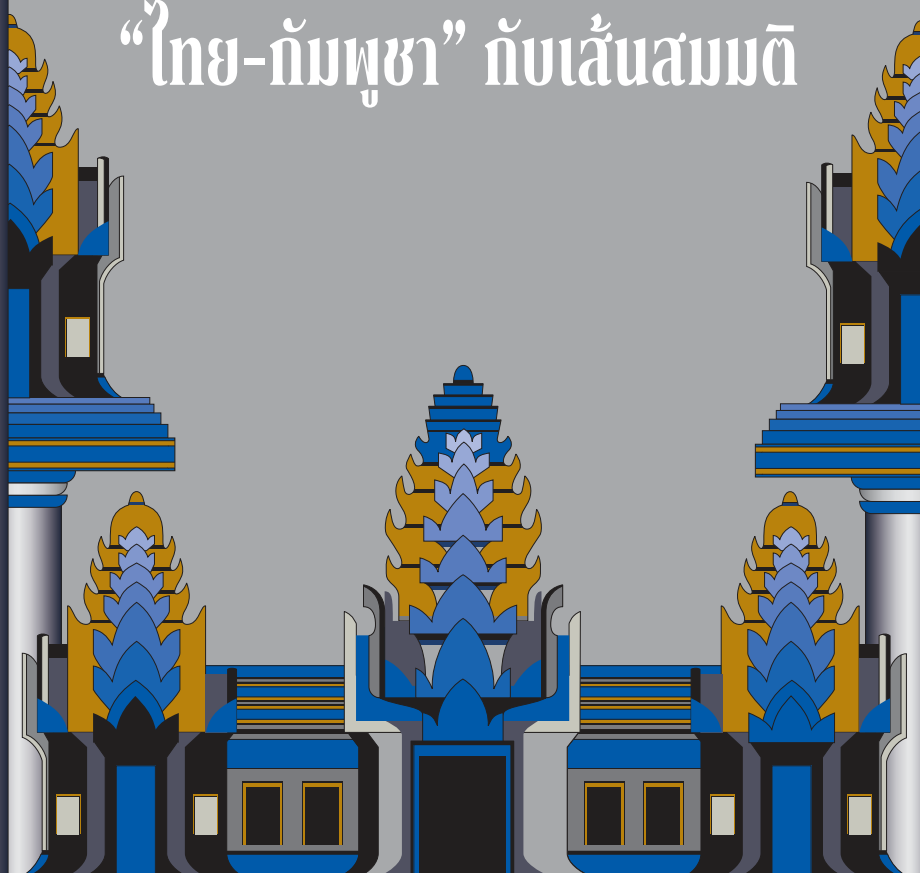
ฉบับพิเศษ
ศิลปวัฒนธรรม

บาป กับ บุญ “ไทย-กัมพูชา”

พวงทอง ภวัครพันธุ์

ชาติที่รัก

“ไทย-กัมพูชา” กัมพูชาสัมพันธ์

ชาติที่รัก “ไทย-กัมพูชา” กับเส้นสัมพันธ์

พวงทอง ภวัครพันธุ์

ราคา 350 บาท

ฉบับพิเศษ

ศิลปวัฒนธรรม

ชาติที่รัก “ไทย-กัมพูชา” กับเส้นสมมติ

• พวงทอง ภาวครพันธุ์

พิมพ์ครั้งที่ 1 : สิงหาคม 2569

ราคา 350 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

พวงทอง ภาวครพันธุ์.

ชาติที่รัก “ไทย-กัมพูชา” กับเส้นสมมติ.

กรุงเทพฯ : มติชน, 2569. 344 หน้า.

1. ไทย -- เขตแดน -- กัมพูชา. 2. ไทย -- ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ -- กัมพูชา. I. ชื่อเรื่อง.

327.5930596

ISBN 978-974-02-2030-5

สำนักพิมพ์มติชน | www.matichonbook.com

- ที่ปรึกษาสำนักพิมพ์ : อารักษ์ คคนาท, สุพจน์ แจ้งเร็ว
- ผู้อำนวยการสำนักพิมพ์ : มณฑล ประภากรเกียรติ
- ผู้ช่วยผู้อำนวยการสำนักพิมพ์ : ศศิธร เหลืองอ่อน
- รองผู้จัดการสำนักพิมพ์ : ประภาพร ประเสริฐไธภา, นัยชนก ชิวโมกข์
- บรรณาธิการอาวุโส : สุภชัย สุชาติสุธารธรรม
- บรรณาธิการบริหาร : ปิยะวัฒน์ สีนแดงสูง
- หัวหน้ากองบรรณาธิการ : พิรณัฐ เปี่ยมศักดิ์สันติ
- พิสูจน์อักษร : เมตตา จันทรหอม
- ศิลปกรรม-ออกแบบปก : ชนาเมธ เบญจาทิสิทธิ์
- ประชาสัมพันธ์และการตลาด : วิชาพิชญ์ เวชสุริยะกุล, สมิต ชินด้า

จัดทำโดย : บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) 12 ถนนเทศบาลนฤมาล

ประชาชนเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900

โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 1235

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชน 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาชนเวศน์ 1

เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900

โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2000, 2108

จัดจำหน่ายโดย : บริษัทงานดี จำกัด (ในเครือมติชน)

12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาชนเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900

โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3350-3360

Matichon Publishing House a division of Matichon Public Co., Ltd.

12 Tethsabannaruean Rd., Prachanivate 1, Chatuchak,

Bangkok 10900 Thailand

 matichonbook @matichonbook @MatichonBooks

 @matichonbook @matichonbooks matichonbook

สั่งซื้อหนังสือจำนวนมากในราคาพิเศษ
ติดต่อที่ บริษัทงานดี จำกัด

โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3353

ฝ่าย MATICHON PREMIUM PRINT

บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน)

รับผิดชอบสั่งพิมพ์ทุกประเภท

โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2419, 2424

email: print.matichon@gmail.com

 Matichon Premium Print

ในกรณีที่มีหนังสือผิดพลาดจากการพิมพ์

เช่น หน้าขาดหาย หน้าซ้ำ หน้าสลับ เข้าเล่มกลับหัว

กรุณาติดต่อมาที่ email: matichonbook.sales@gmail.com

หรือ inbox: matichonbook เพื่อขอเปลี่ยนเล่มใหม่

สารบัญ

ชาติที่รัก “ไทย-กัมพูชา” กับเส้นสมมติ

คำนำผู้เขียน (8)

ภาคที่ 1 การเมือง-การค้า	
ในประวัติศาสตร์ของสองรัฐ	2
1 สงครามกับการควบคุมการค้า	
และกำลังคนในลุ่มน้ำโขง:	
เพื่อฟื้นฟูอาณาจักรลุ่มเจ้าพระยา	4
ความสำคัญของปัญหา	5
เส้นทางการค้าสองฝั่งโขงและชายฝั่งทะเล	13
สงครามแย่งชิงฮาเตียน	19
การทำลายล้าง ปะทะ การสร้างสรรค์ในกัมพูชา	33
ผลกระทบด้านประชากรต่อกัมพูชา	50
การกวาดต้อนแรงงานเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสยาม	54
สรุป	59

2 ศัตรู พันธมิตร และเงินตรา:

สายใยร้อยรัดไทย-เขมรแดง	76
“ภัยคุกคาม” ชื่อเขมรแดง	81
เขมรแดงในฐานะ “พันธมิตร”	97
มนุษยธรรมเพื่อใคร	112
เขมรแดง “หุ้นส่วนธุรกิจ” ของไทย	118
การปิดล้อมเขมรแดง	132
สรุป	140

ภาคที่ 2 กรณีปราสาทพระวิหาร

และความขัดแย้งชายแดนในปัจจุบัน	154
--------------------------------	-----

3 ความร่วมมือเพื่อให้ปราสาทพระวิหาร

เป็นมรดกโลก	166
คำพิพากษาศาลโลก ค.ศ. 1962 (พ.ศ. 2505)	169
แผนที่ สนธิสัญญา และพื้นที่ทับซ้อน	173
หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	187
จุดเริ่มต้นของความร่วมมือด้านการท่องเที่ยว	188
กระบวนการขึ้นทะเบียนปราสาทพระวิหาร	
เป็นมรดกโลก	195
สรุป	209

4 ขบวนการอารยะสังคมในการเมืองแบ่งชั้น

และปราสาทพระวิหาร	216
พันธมิตรของกลุ่มพันธมิตรประชาชน	
เพื่อประชาธิปไตย	218
ดินแดนที่สูญเสียไป	225
การต่อสู้กับมายาคติชาตินิยม	237
ผู้สนับสนุนพันธมิตร	239
รัฐบาลอภิสิทธิ์กับปราสาทพระวิหาร	249
บทบาทของตัวแสดงอื่น	260
เมื่อไพชาตินิยมลวกมือ	269
ทางตัน, กลับไปที่ศาลโลก	279

5 วิฤตการณ์ชายแดนไทย-กัมพูชา ค.ศ. 2025:

ชาตินิยมและขีดจำกัดของวิธีการแบบทหาร	298
เหตุการณ์ต่างๆ ที่ส่งผลสำคัญ	303
เรื่องเล่าแบบชาตินิยม	306
ทหารวิวัฒน์	311
ข้อจำกัดของคนกลางในเวทีนานาชาติ	317
สรุป	322

คำนำผู้เขียน

ชาติที่รัก “ไทย-กัมพูชา” กับเส้นสมมติ

หนังสือชาติที่รัก “ไทย-กัมพูชา” กับเส้นสมมติ ที่ท่านถืออยู่ในมือนี้ เป็นความริเริ่มของสำนักพิมพ์มติชน โดยคุณมณฑล ประภากรเกียรติ ที่เสนอให้งานเขียนเก่าของข้าพเจ้ามารวบรวมจัดพิมพ์ขึ้นใหม่ จึงขอขอบคุณมา ณ ที่นี้ รวมทั้งขอขอบคุณคุณปิยวัฒน์ สีแดงสุก บรรณาธิการที่ดูแลต้นฉบับเป็นอย่างดี

หนังสือชาติที่รัก “ไทย-กัมพูชา” กับเส้นสมมติ คือการรวบรวมงานวิจัยชิ้นสำคัญของข้าพเจ้าที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชาตั้งแต่คริสต์ทศวรรษ 1990 จนถึงปัจจุบัน โดยข้าพเจ้าเริ่มสนใจความสัมพันธ์ของ 2 ประเทศนี้ตั้งแต่สมัยที่ยังเป็นนักศึกษาปริญญาตรีที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อันเป็นช่วงเวลาหลังจากที่เวียดนามบุกกัมพูชาในคืนวันที่ 25 ธันวาคม ค.ศ. 1978 (พ.ศ. 2521) หลังจากนั้นไม่ถึง 2 สัปดาห์ เวียดนามก็สามารถโค่นล้มระบอบเขมรแดงได้สำเร็จ โดยประเทศไทยมีจุดยืนสนับสนุนระบอบเขมรแดงและประณาม

เวียดนาม-เขมรเฮง สัมริน เมื่อกัมพูชากลายเป็นปัญหาระดับภูมิภาคและระดับโลก มีมหาอำนาจและไทยเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย มันจึงยืดเยื้อต่อเนื่องมาอีกกว่าทศวรรษ ถือเป็นปัญหาที่ครอบงำการต่างประเทศของไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ว่าได้ แต่เมื่อถึงกลางคริสต์ทศวรรษ 1980 ปัญหา กัมพูชา ได้ทำให้นักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศรุ่นใหม่ท้าทายนโยบายสนับสนุนระบอบเขมรแดงของนักวิชาการรุ่นเก่าและกระทรวงการต่างประเทศของไทยอย่างแผ้วถาวร

ฉะนั้น เมื่อข้าพเจ้ามีโอกาสได้ทุนไปเรียนต่อระดับปริญญาเอกใน ค.ศ. 1989 (พ.ศ. 2532) ที่ the University of Wollongong ประเทศออสเตรเลีย โดยมีศาสตราจารย์เบน เคียร์แนน (Ben Kiernan) ผู้เชี่ยวชาญเรื่องกัมพูชา เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ข้าพเจ้าจึงเลือกศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา แต่จากเดิมที่ตั้งใจจะทำประเด็นร่วมสมัย การอ่านหนังสือไปเรื่อยๆ ทำให้ตัดสินใจทำประวัติศาสตร์ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือตั้งแต่สมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรีจนถึงรัชกาลที่ 3 ที่ปรากฏในชื่อ Puangthong Rungswasdisab, “War and Trade: Siamese Intervention in Cambodia, 1767-1851” (The University of Wollongong, 1993)

งานชิ้นนี้เสนอให้ตีความการทำสงครามกษัตริย์สยามบุกไปโจมตีรัฐลาวและกัมพูชาใหม่ โดยข้าพเจ้าปฏิเสธคำอธิบาย

เดิมว่าเป็นสงครามที่มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความเชื่อทางการเมืองและศาสนา ที่กษัตริย์สยามต้องการบรรลุสถานะ “จักรวาทิน” (the universal monarch) หรือกษัตริย์ของกษัตริย์เหนือรัฐเพื่อนบ้านเท่านั้น ข้าพเจ้าเสนอว่าสงครามในช่วงเวลานั้นเกี่ยวข้องกับ ความพยายามฟื้นฟูเศรษฐกิจและการทหารของสยามที่ยับเยินจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 การทำสงครามจึงควบคู่ไปกับการกวาดต้อนกำลังคนและควบคุมเส้นทางการค้าตลอดลุ่มน้ำโขงอย่างเห็นได้ชัด บางส่วนของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ถูกนำมาเขียนเป็นบทความ 2 ชิ้น ที่มีระยะเวลาห่างกัน 20 ปี คือชิ้นที่ 1 ตีพิมพ์เพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ เมื่อท่านอายุครบ 60 ปี และชิ้นที่ 2 ในวาระที่ท่านมีอายุครบ 80 ปี ทั้ง 2 ชิ้นได้ถูกนำมารวมเป็นชิ้นเดียวกันเพื่อตีพิมพ์ใหม่ในหนังสือเล่มนี้ ในชื่อ “สงครามกับการควบคุมการค้าและกำลังคนในลุ่มน้ำโขง: เพื่อฟื้นฟูอาณาจักรลุ่มเจ้าพระยา”

งานวิจัยชิ้นที่ 2 ของข้าพเจ้าได้ขยายมาสู่ประเด็นร่วมสมัยมากขึ้น และเป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าสนใจมาตั้งแต่เป็นนักศึกษาปริญญาตรี คือความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับระบอบเขมรแดง ที่พลิกผันไปตามการนิยามผลประโยชน์ของชาติไทย และส่งผลให้สงครามการเมืองในกัมพูชาดำเนินต่อเนื่องไปอีกกว่าทศวรรษ ข้าพเจ้ามีโอกาสดำเนินงานนี้ในขณะที่เป็นนักวิจัยอาคันตุกะ (Visiting research fellow) ที่ The Cambodian Genocide

Program ที่มหาวิทยาลัยเยล ประเทศสหรัฐอเมริกา ในระหว่าง ค.ศ. 1998-1999 (พ.ศ. 2541-2542) งานชิ้นนี้ตีพิมพ์ 2 ครั้งใน ชื่อ “Thailand’s Response to the Cambodian Genocide” ต่อ มาข้าพเจ้าได้แปลบทความนี้เป็นภาษาไทยในชื่อ “ศัตรู พันธมิตร และเงินตรา: สายใยร้อยรัดไทย-เขมรแดง” เป็นบทหนึ่งในหนังสือ สงคราม การค้า และชาตินิยมในความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา (มูลนิธิ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552) และได้ นำมาตีพิมพ์อีกครั้งหนึ่งในหนังสือเล่มนี้

งานวิจัยชิ้นที่ 3 เป็นผลจากความขัดแย้งในกรณีปราสาท พระวิหารระหว่าง ค.ศ. 2008-2013 (พ.ศ. 2551-2556) เมื่อ กัมพูชาต้องการนำโบราณสถานแห่งนี้ไปขึ้นทะเบียนเป็นมรดก โลก และจบลงด้วยไทยและกัมพูชาต้องกลับไปต่อสู้กันในศาล ยุติธรรมระหว่างประเทศอีกครั้งหนึ่ง และเช่นเดิม คำวินิจฉัยของ ศาลใน ค.ศ. 2013 ไม่ได้เป็นคุณกับประเทศไทยแต่ประการใดเลย โดยศาลมีคำสั่งให้ประเทศไทยต้องถอนเจ้าหน้าที่ของตนออก จากพื้นที่ใกล้เคียงของปราสาทพระวิหาร ซึ่งก็คือภูเขาพระวิหาร ทั้งลูก อันที่จริงในช่วงต้นของความขัดแย้งครั้งนี้ ข้าพเจ้าคาดไม่ ถึงว่าปัญหาที่ได้ถูกตัดสินโดยศาลยุติธรรมระหว่างประเทศไป ตั้งแต่ ค.ศ. 1962 (พ.ศ. 2505) จะสามารถกลับมาเป็นปัญหา ใหญ่ระหว่าง 2 ประเทศได้อีก เป็นเพราะข้าพเจ้าประเมิณพลัง ชาตินิยมต่ำเกินไปนั่นเอง

เมื่อความขัดแย้งลูกกลามจนนำไปสู่การปะทะด้านการทหาร มีกลุ่มการเมือง พรรคการเมือง ประชาสังคม และหน่วยงานรัฐจำนวนมากเข้ามาเกี่ยวข้อง ข้าพเจ้าได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการถกเถียงเรื่องนี้ในพื้นที่สื่อและเวทีสาธารณะ ฉะนั้น เมื่อข้าพเจ้าได้รับทุนจาก The Asia Foundation ให้ไปเป็นนักวิจัยอาคันตุกะที่ The Shorenstein Asia Pacific Research Center มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด ประเทศสหรัฐอเมริกา ระหว่าง ค.ศ. 2010-2011 (พ.ศ. 2553-2554) จึงเป็นโอกาสที่ทำให้ข้าพเจ้าได้รวบรวมสิ่งที่ได้เรียนรู้จากกรณีนี้ เขียนเป็นหนังสือชื่อ *State and Uncivil Society in Thailand at the Temple of Preah Vihear* (Singapore: ISEAS Yusof Ishak Institute, 2013) โดยในเวลาต่อมา ข้าพเจ้าได้แปลงานเขียนนี้เป็นภาษาไทยในชื่อ *รัฐและขบวนการอนารยะสังคมไทยในกรณีปราสาทพระวิหาร* (สำนักพิมพ์คบไฟ, 2556) ในการตีพิมพ์หนังสือชาติที่รักนี้ ข้าพเจ้าได้เลือกเฉพาะบทที่ 2, 3 และ 4 มาตีพิมพ์ใหม่

บทความปิดท้ายหนังสือเล่มนี้มีชื่อว่า “วิกฤตการณ์ชายแดนไทย-กัมพูชา ค.ศ. 2025: ชาตินิยมและขีดจำกัดของวิธีการแบบทหาร” เป็นบทความขนาดสั้นที่แปลมาจากบทความชื่อ “The 2025 Thailand-Cambodia Border Crisis: Nationalism and Limit of Military Approach” ตีพิมพ์ในหนังสือ *Southeast Asian Affairs 2026* (ISEAS Yusof Ishak Institute, 2026)

กล่าวถึงปัญหาความขัดแย้งเรื่องดินแดนที่ปะทุขึ้นมาใน ค.ศ. 2025 (พ.ศ. 2568) และในวันที่ข้าพเจ้ากำลังเขียนคำนำให้แก่หนังสือเล่มนี้ ก็ยังไม่มีสัญญาณบวกที่ชี้ว่าความสัมพันธ์ระหว่าง 2 ประเทศจะได้รับการฟื้นฟูให้ดีขึ้น

อันที่จริงระดับความขัดแย้งในรอบล่าสุดนี้ รุนแรงและสร้างความสูญเสียทางทหารและเศรษฐกิจมากกว่าความขัดแย้งในช่วง ค.ศ. 2008-2013 เสียอีก ประชาชนหลายแสนคนของทั้งสองฝั่งของ “เส้นสมมติ” ได้รับความเดือดร้อนอย่างมาก แต่ข้าพเจ้าไม่เห็นความจำเป็นต้องเขียนงานขนาดยาวออกมาอีก เพราะข้าพเจ้ามองเห็นความต่อเนื่องของเหตุการณ์ใน 2 ช่วงเวลานี้ ความเกลียดชังระหว่าง 2 ประเทศ ระหว่างคนไทยกับคนเขมร ไม่ได้เพิ่งเกิดเมื่อใน ค.ศ. 2025 แต่ฝังรากลึกมายาวนาน มันถูกทำให้เข้มข้นรุนแรงมากขึ้น จนกระทั่งผลประโยชน์ของชาติและประชาชนในมิติอื่นๆ ถูกมองข้ามไปจนหมดสิ้น

ตลอดช่วงของการดำรงชีพด้วยการเป็นนักวิชาการ ปัญหาไทย-กัมพูชาไม่เพียงทำให้ข้าพเจ้าได้เติบโตในอาชีพการงาน แต่ยังเป็นอาณาบริเวณศึกษาที่ข้าพเจ้าได้เรียนรู้เกี่ยวกับการเมืองโลก การเมืองกัมพูชา ตลอดจนการเมืองและสังคมไทย ประการสำคัญ ข้าพเจ้ายังได้รู้จักตัวเองมากขึ้นว่าจะเลือกอะไรระหว่างนำเสนอความเห็นของตนอย่างซื่อตรงหรือเลือกที่จะอยู่เป็น เลือกที่จะทำลายลัทธิชาตินิยมหรือเลือกที่จะฉกฉวย

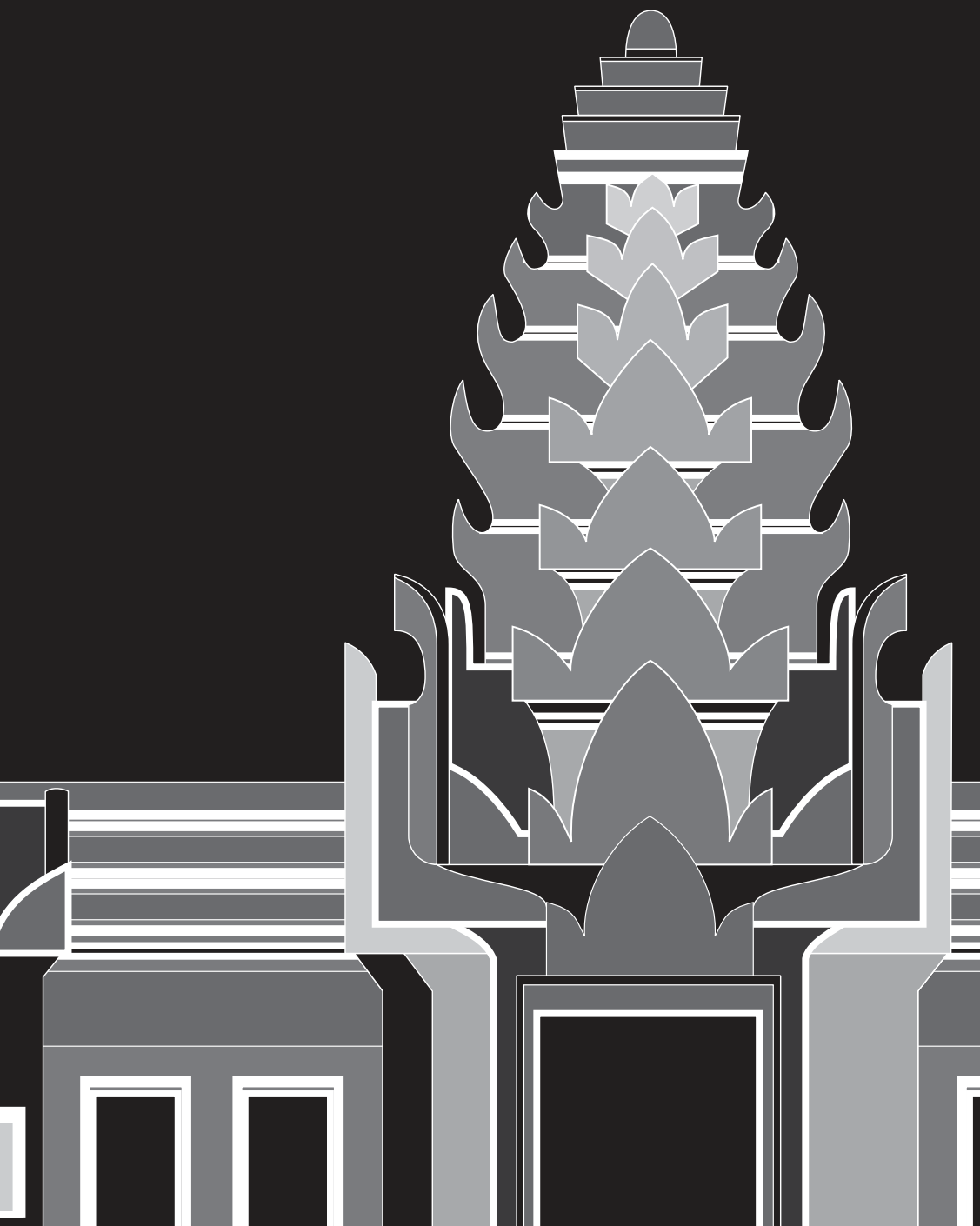
ประโยชน์จากมันเพื่อเอาใจกระแสสังคม ข้าพเจ้าจึงหวังว่าผู้อ่านหนังสือเล่มนี้จะยินดีเปิดรับข้อมูลและทัศนคติที่แตกต่างจากสังคมกระแสหลักที่ท่านเคยรู้จักมา เพื่อจะได้มองเห็นบางด้านของสังคมไทยได้ชัดเจนมากขึ้นเช่นกัน

ขอแสดงความนับถือ

พวงทอง ภาวครพันธุ์

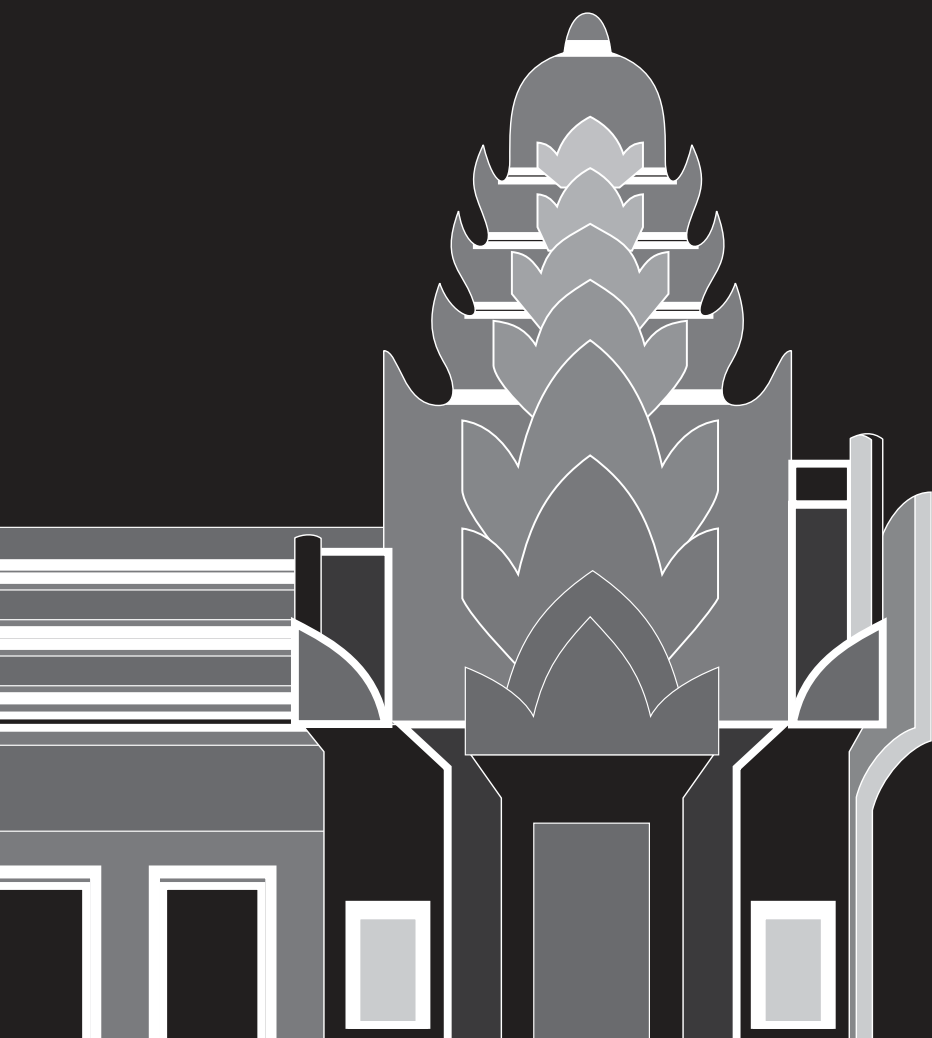
6 สิงหาคม 2569

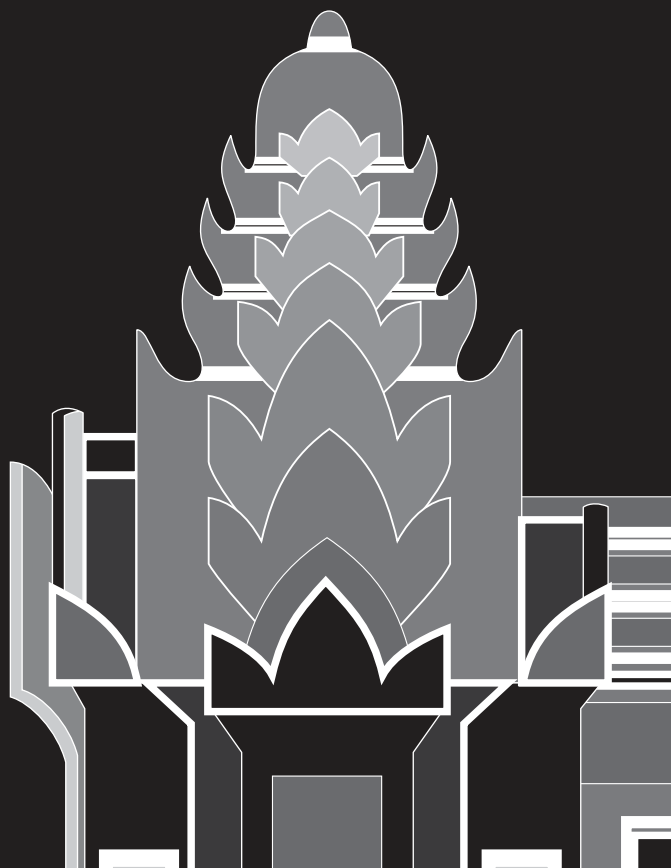
ชาตัทธ

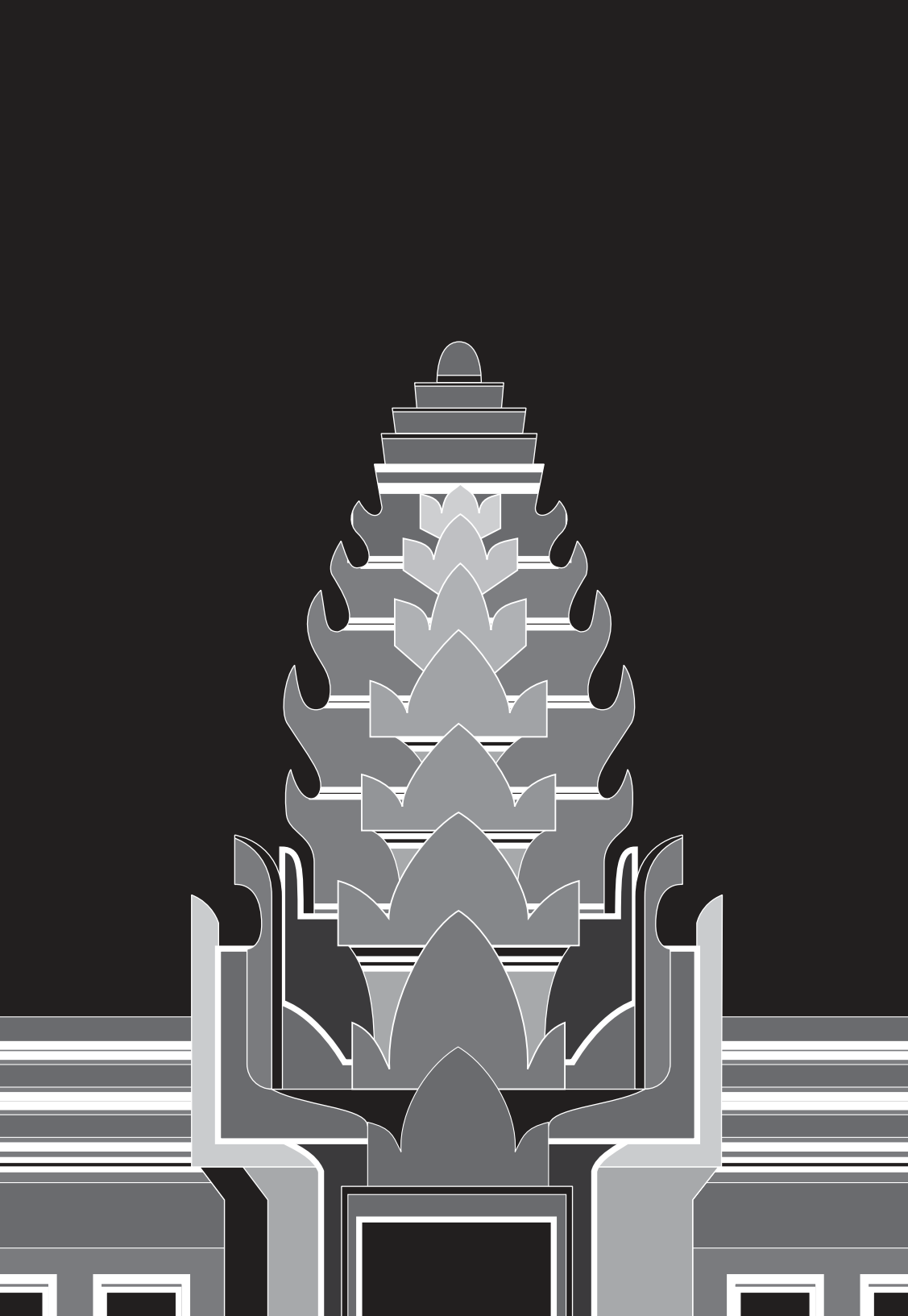
“ไทย-กัมพูชา” กับเส้นสมมติ

ภาคที่ 1

การเมือง-การค้า ในประวัติศาสตร์ ของสองรัฐ

1

สงครามกับการควบคุมการค้า
และกำลังคนในลุ่มน้ำโขง:
เพื่อฟื้นฟูอาณาจักรลุ่มเจ้าพระยา¹

ความสำคัญของปัญหา

เป็นที่ทราบกันดีว่าภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยาโดยพม่าใน ค.ศ. 1767 (พ.ศ. 2310) ระเบียบทางเศรษฐกิจและการเมืองของสยามได้ถูกทำลายไปด้วย บ้านเมืองตกอยู่ในภาวะจลาจล ผู้คนถูกกวาดต้อนหรือไม่ก็พากันอพยพหลบหนีซ่อนตัวอยู่ในป่าดง ผู้คนจำนวนมากอดอยากและล้มตายด้วยโรคระบาด ระบบการควบคุมกำลังคนของสยามอยู่ในสภาวะพิกลพิการ กระนั้นก็ตามไม่นานเท่าไรนัก เมื่อถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 สยามสามารถกลับมามีหน้าตาเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจและการทหารในอุษาคเนย์ได้อีกครั้งหนึ่ง อำนาจของสยามในสมัยรัชกาลที่ 3 (ค.ศ. 1824-1851/ พ.ศ. 2367-2394) ขยายไปกว้างไกลกว่าที่เคยเป็นมา จนครอบคลุมฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง

การเปลี่ยนแปลงที่น่าประทับใจเช่นนี้มักได้รับการอธิบายโดยนักประวัติศาสตร์ว่า เป็นผลของการขยายตัวทางการค้าเรือสำเภาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19

เป็นสำคัญ แต่คำถามที่สัมพันธ์กันและยังไม่เคยได้รับการอธิบาย
อย่างน่าพอใจก็คือ อาณาจักรที่ระบบเศรษฐกิจ-การควบคุมกำลัง
คนถูกสงครามกระทำจนย่อยยับเช่นอยุธยา¹ สามารถแสวงหา
หรือผลิตสินค้าปริมาณมากมาบ่อนการส่งออกได้อย่างไร

ที่ผ่านมาการอธิบายส่วนใหญ่ เช่น งานของนิธิ เอียวศรีวงศ์,
สารสิน วีระผล และเจนนีเฟอร์ คุชแมน ล้วนชี้ไปที่การหลั่งไหลของ
แรงงานจีนที่เข้ามาเป็นลูกเรือสำเภา พ่อค้า ช่างฝีมือ ปลุกพืชผล
การค้า เช่น อ้อย หรือแรงงานว่าจ้าง² งานของกุลลดา เกษบุญชู มีด
ยังกล่าวย่ำว่า สงครามไม่ได้เป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างรัฐสยาม
แม้ว่างานของกุลลดาจะไม่ได้ศึกษาเรื่องการสงครามเลยก็ตาม
โดยงานของกุลลดาจะมุ่งอธิบายการก่อรูปของรัฐสมบูรณาญา
สิทธิราชย์ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยให้ความสำคัญ
กับปัจจัยทุนนิยมโลกเป็นหลัก³

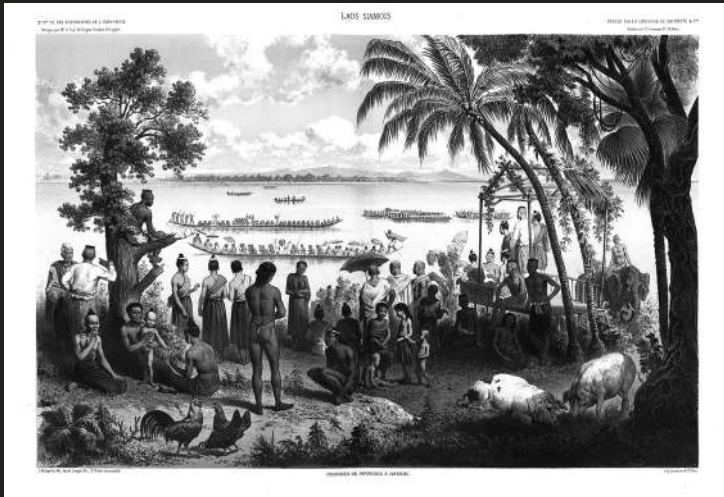
ไม่มีข้อสงสัยว่าแรงงานจีนเหล่านี้มีความสำคัญยิ่งต่อการ
ฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจของสยาม แต่ย่อมไม่สามารถปฏิเสธข้อ
เท็จจริงประการหนึ่งได้ว่า ในช่วงระหว่างรัชสมัยของพระเจ้ากรุง
ธนบุรี (ค.ศ. 1767-1782/ พ.ศ. 2310-2325) กับรัชกาลที่ 1 (ค.ศ.
1782-1809/ พ.ศ. 2325-2352) สินค้าส่งออกส่วนใหญ่ของสยาม
เป็นของป่า ซึ่งแหล่งที่มาหลักของสินค้าป่าก็คือบริเวณที่ราบสูง
โคราชและดินแดนตลอดสองฝั่งแม่น้ำโขง แน่แน่นอนว่าผู้ปกครอง
สยามย่อมต้องเล็งเห็นความสำคัญของดินแดนภายในเหล่านี้ที่
มีต่อการค้าทางเรือของสยาม และต้องพยายามหาทางผูกมัดให้

เข้ามาอยู่ได้อำนาจของสยามอย่างเหนียวแน่นยิ่งขึ้น

ฉะนั้น เมื่อถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เราจึงเห็นการหลั่งไหลของบรรณาการและส่วย (ภาษีที่อยู่ในรูปของป่าและเงินตรา) จากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของสยาม อาณาจักรลาว และภาคตะวันตกเฉียงเหนือของกัมพูชาเข้าสู่กรุงเทพฯ อย่างสม่ำเสมอทีเดียว⁴

กล่าวได้ว่า การขยายอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองของสยามในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 สัมพันธ์อย่างยิ่งกับการที่กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ พยายามควบคุมแหล่งที่มาของสินค้าป่าจากเพื่อนบ้าน กระนั้นก็ดี แทบไม่เคยมีการอธิบายถึงการเติบโตทางเศรษฐกิจของสยามที่เป็นผลมาจากนโยบายของสยามที่มีต่อรัฐเพื่อนบ้านเลย ที่ผ่านมา การยกทัพขึ้นไปปราบปรามเพื่อนบ้านทั้งลาวและกัมพูชาหลายครั้งหลายหนในยุคธนบุรีจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ มักถูกอธิบายด้วยสาเหตุทางการเมือง-ศาสนาล้วนๆ ทั้งๆ ที่สยามยังคงสะบักสะบอมจากภาวะสงครามทั้งภายในและภายนอก กล่าวคือ สงครามมีสาเหตุจากการที่กษัตริย์ไทยต้องการบรรลุสถานะ “จักรวาทิน” หรือการเป็นกษัตริย์เหนือกษัตริย์ จึงต้องทำสงครามเพื่อให้รัฐที่อ่อนแอโดยรอบยอมสวามิภักดิ์

ในทางปฏิบัติคือต้องการความจงรักภักดีของประเทศราชและแรงงานไพร่พลในยามสงครามเท่านั้น ส่วนประเด็นการขยายอำนาจของเวียดนามเหนือ ลาว และกัมพูชา ก็อธิบายว่า เวียดนาม

(บน) ภาพลายเส้นของชาวยุโรป จำลองวิถีชีวิตริมฝั่งโขง จากภาพแสดง
 ประเพณีไหลเรือไฟที่จำปาศักดิ์ในงานบุญเดือน 11 หรือ 15 ค่ำ เดือน 11
 ภาพจาก Engraving ของ Louis Delaporte ค.ศ. 1866
 (ล่าง) “ขบวนเรือรับราชทูตฝรั่งเศส” สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 ภาพวาดฝีมือบาทหลวงเยซุइट

ต้องการดินแดนของเพื่อนบ้าน ด้วยกรอบการอธิบายแบบ “การเมือง-ศาสนา” นี้⁵ ทำให้นักวิชาการมักสรุปว่า ผู้ปกครองสยามมิได้มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่แท้จริงในรัฐเพื่อนบ้าน

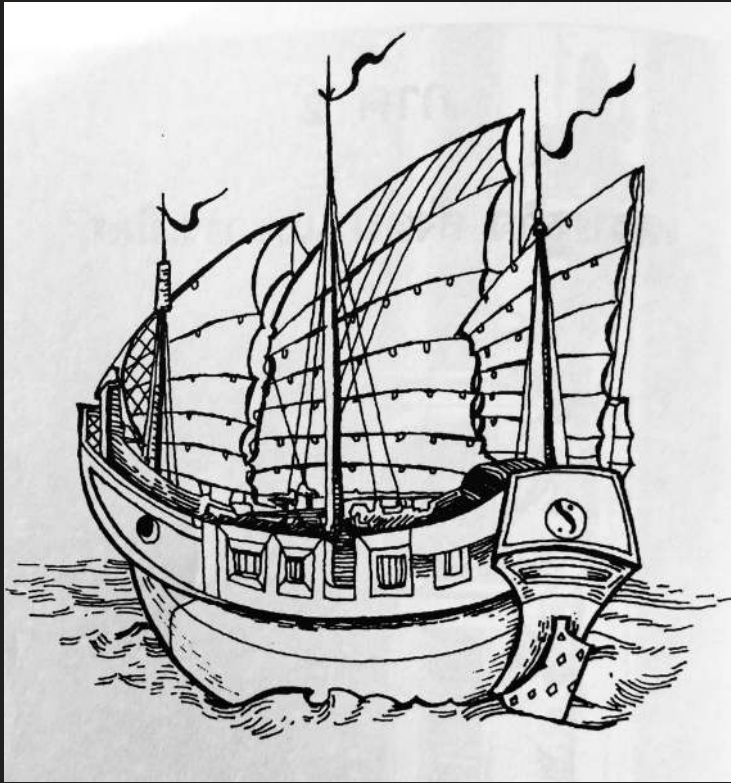
ทั้งๆ ที่เป็นที่ทราบกันดีว่า การควบคุมกำลังหรือระบบไพร่คือพื้นฐานของอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของชนชั้นนำสยามในยุคจารีต เพราะแรงงานไพร่-ทาสทำหน้าที่ป้อนทั้งแรงงานฟรีและภาษี ทั้งในรูปสิ่งของและเงินตราให้แก่มูลนายของตน แต่การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ส่งผลให้ระบบควบคุมกำลังคนของสยามซึ่งอ่อนแออยู่แล้วถูกทำลายลง ไพร่พลจำนวนมากถูกกวาดต้อนไปยังพม่าหรือไม่ก็หนีทัพ บ้างก็หนีเข้าป่าหลบซ่อนจากการถูกเกณฑ์แรงงาน บ้างก็บาดเจ็บล้มตายจากสงครามและความอดอยากที่ตามมา⁶

นอกจากนี้ หลัง ค.ศ. 1767 ในช่วง 15 ปีของรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (ครองราชย์ ค.ศ. 1767-1782/ พ.ศ. 2310-2325) สยามยังต้องเผชิญกับการถูกพม่าโจมตีเมืองชายแดนอีกถึง 9 ครั้ง การแสวงหาไพร่พลเพื่อทดแทนความสูญเสียที่เกิดจากสงครามและสาเหตุอื่นๆ จึงเป็นภารกิจที่สำคัญยิ่งสำหรับการฟื้นฟูอาณาจักรสยามขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง กษัตริย์สยามต้องพยายามเพิ่มไพร่พลของตน ทั้งด้วยการบังคับกวาดต้อน บังคับสักรเลิก ไปจนถึงโน้มน้าวให้ผู้คนของรัฐเพื่อนบ้านเข้ามาตั้งรกรากยังดินแดนของตน สงครามที่สยามเป็นฝ่ายบุกไปยังรัฐเพื่อนบ้านตลอดลุ่มน้ำโขงมักควบคู่ไปกับการบังคับให้คนท้องถิ่นต้องอพยพมาตั้งรกรากในดินแดน

ภายใต้การปกครองของสยาม ดังปรากฏในรายงานจากสมรภูมิ การรบที่ส่งเข้ากรุงเทพฯ ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และ ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งมักเต็มไปด้วยรายละเอียดเกี่ยวกับการกวาดต้อนผู้คนเข้าสู่ดินแดนของสยาม

แม้ว่าประเด็นดังกล่าวจะเป็นที่รับรู้ในวงวิชาการมานานแล้ว แต่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ว่าด้วยรัฐไทยกลับให้ความสำคัญน้อยมากกับสงครามและการบังคับกวาดต้อนผู้คนจากรัฐเพื่อนบ้านในฐานะปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ รวมถึงการขยายอำนาจทางการเมืองและการทหารของสยามในช่วงต้นรัตนโกสินทร์⁷

ในขณะที่การหลั่งไหลของแรงงานจีนได้รับความสำคัญอย่างมาก แรงงานบังคับจากเขมร ลาว และเวียดนามจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงมักถูกมองข้าม แม้ว่าจะมีงานวิชาการที่พิจารณาความสำคัญของแรงงานกวาดต้อนจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงอยู่บ้าง แต่งานเหล่านั้นมักสนใจมิติที่จำกัด เช่น การเก็บส่วยหรือภาษีรายหัว และการตั้งเมืองในภาคอีสาน⁸ มีเพียงงานของโพลเคอร์ กราโบวสกี (Volker Grabowsky)⁹ ที่ศึกษาการอพยพกวาดต้อนในดินแดนล้านนาในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเจ้ากาวิละแห่งเชียงใหม่ ภายใต้การสนับสนุนของราชสำนักที่กรุงเทพฯ มีปฏิบัติการกวาดต้อนผู้คนจากรัฐฉาน (ที่เป็นส่วนหนึ่งของพม่าในปัจจุบัน) เข้ามาตั้งรกรากในเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง

ภาพลายเส้นเรือสำเภาสยาม จัดทำจากภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถ
วัดมหาพฤฒาราม ริมคลองผดุงกรุงเกษม กรุงเทพฯ เป็นวัดที่มีมาแต่ครั้ง
กรุงธนบุรี เดิมชื่อ “วัดท่าเกวียน” เป็นที่จอดเกวียนของคนหัวเมืองที่เดินทาง
เข้ามายังเมืองหลวง

กระนั้น บทความของกราโบวสก็มุ่งศึกษาลักษณะกลุ่มชาติพันธุ์ของเซलयสงครามที่ถูกกวาดต้อนมาจากพื้นที่ต่างๆ และผลกระทบที่มีต่อองค์ประกอบของประชากรกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่กระจายตัวอยู่ในภาคเหนือตอนบนของไทยในปัจจุบัน แม้ว่าเขาได้เกริ่นนำชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสงคราม การกวาดต้อนผู้คน อำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง รวมถึงการสร้างรัฐในยุคจารีตก็ตาม จึงดูเหมือนเรื่องน่าเหลือเชื่อหากจะอธิบายว่า สยามในยุคธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ที่กำลังประสบกับระบบควบคุมกำลังคน สามารถเกลี้ยกล่อมให้บรรดาขุนนางของตนส่งเลกไพร่ของตนเข้าร่วมในการสงคราม เพียงเพื่อต้องการฟื้นฟูบารมีของกษัตริย์ไทยเท่านั้น

ฉะนั้น บทนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่า ความมั่นคงทางการเมืองของสยามเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออกจากความพยายามแสวงหาผลประโยชน์และความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ สงครามที่สยามทำกับรัฐเพื่อนบ้านตลอดลำน้ำโขงทั้งในลาวและกัมพูชานั้น จึงแยกไม่ออกจากความพยายามฟื้นฟูเศรษฐกิจการค้าและระบบไพร่ หรือกำลังคนของสยามในยุคหลังอาณาจักรอยุธยา ซึ่งความพยายามที่จะผูกขาดเส้นทางการค้า สินค้า ตลอดจนกำลังคนของดินแดนภายใน (Hinterland) เหล่านี้ต้องประสบกับการท้าทายจากเวียดนามภายใต้ราชวงศ์เหงียน การแข่งขันอย่างรุนแรงเพื่อควบคุมเมืองชายฝั่งทะเลและดินแดนภายในตลอดลำน้ำโขงระหว่างสยามกับเวียดนาม ได้นำไปสู่สงครามยืดเยื้อนับแต่ปลายคริสต์

ศตวรรษที่ 18 จนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในที่สุด

เพื่อความกระจ่างเกี่ยวกับความสำคัญของดินแดนภายใน และชายฝั่งสยาม เราจำเป็นต้องเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงเครือข่ายเส้นทางการค้าในภูมิภาคนี้เสียก่อน

เส้นทางการค้าสองฝั่งโขง และชายฝั่งทะเล

ดินแดนตลอดลุ่มน้ำโขงทั้งสองฝั่งมีเส้นทางการค้าอยู่หลายเส้นทางที่เชื่อมต่อดินแดนภายในที่ปกคลุมด้วยป่าเขา เข้ากับดินแดนการค้าชายฝั่งทะเลรอบอ่าวไทยและทะเลจีนใต้ แม้ว่าเอกสารเกี่ยวกับเส้นทางการค้าที่มีอยู่จะค่อนข้างจำกัด และกระจัดกระจาย แต่เอกสารประวัติศาสตร์หลายชิ้นชี้ให้เห็นถึงเส้นทางตลอดลำน้ำโขงที่ถูกใช้เป็นเส้นทางการค้า (โปรดดูแผนที่ประกอบ)

ในภาวะปลอดสงคราม ลุ่มน้ำโขงตอนกลาง หรือส่วนที่อยู่เหนือกัมพูชา มีเส้นทางการค้าอยู่ 5 สาย ได้แก่ ลุ่มแม่น้ำกะดินห์ (Ca Dinh) แม่น้ำบางไฟ (Bang Fai) แม่น้ำบางเหียน (Bang Hieng) รัฐพวน และเมืองแกง (เตียนเบียนฟู) ผู้คนสามารถเดินทางระหว่างเวียดนามกับฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงโดยผ่านด่าน 3 แห่งคือ ด่านเกียวเนือ (Keo Neua) มูเกีย (Mu Gia) และอ้ายลาว (Ai Lao) และจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ผู้คนสามารถล่องแม่น้ำทั้งสามไปจนถึงแม่น้ำ